

2

Latviešu
VALODAS
KULTŪRAS
jautājumi

1966

Valsts (arī *valsts*) vēstures arhīvs, *Centrālais Valsts* (arī *valsts*) Oktobra revolūcijas un sociālisma celtniecības arhīvs, *Rīgas pilsētas Valsts* (arī *valsts*) arhīvs, *PSKP CK Augstākā* (arī *augstākā*) partijas skola un citi.

1) Vārdi, piem., *valsts*, *centrālais*, *augstākais*, *galvenais* rakstāmi ar lielo sākumburtu, ja tie iestādes nosaukumā ir aiz īpašvārda resp. valsts vai pilsētas nosaukuma: *Latvijas Valsts universitāte*, *Maskavas Valsts filharmonija*, *Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs*, *PSRS Civilās aviācijas ministrija*.

Šādu rakstību balsta vispirms gan pareizrakstības vārdnīcās, gan gramatikās fiksētā visiem zināmā, tomēr pašreiz ne vienmēr ievērotā norma, pēc kuras nosaukumā, kas sākas ar valsts vai pilsētas nosaukumu, nākamais vārds rakstāms ar lielo sākumburtu. Lielo sākumburtu lietošana šādos gadījumos, īpaši vārda *valsts* rakstībā, var novērst arī varbūtēju pārpratumu: sal. *Maskavas Valsts filharmonija* un *Maskavas valsts filharmonija*. Šeit lielais sākumburts grafiski it kā nošķir abus vārdus, lai tie neveidotu jēdzieniski pārprotamu vārdu savienojumu.

2) Šie vārdi rakstāmi ar lielo sākumburtu arī tad, ja tie ievada, parasti saīsinātu, kādas iestādes nosaukumu: *Valsts elektrifikācijas projektēšanas un zinātniskās pētniecības institūta Latvijas elektroenerģisko sistēmu kompleksās projektēšanas nodaļa*, *Valsts akadēmiskais drāmas teātris*, *Maskavas Centrālais rakstnieku nams*.

Daži šai rakstā minētie svārstīgie vai vēl pārrunājamiem gadījumi lielo sākumburtu lietošanā ir tikai daļa no vēl tālāk pētījamā un kārtojama lielo sākumburtu

lietošanas jautājuma. Tā, piem., vēl sikāk analizējama un sistematizējama lielo sākumburtu lietošana citos paplašinātajos vai saliktajos nosaukumos, kā goda vai apbalvojumu nosaukumos, dažādu svētku, laikrakstu, grāmatu, vietu u. tml. nosaukumos.

M. SŪMANE

ARĀBU ĪPAŠVARDU RAKSTIBA

(Tulkotājas piezīmes)

Esam pieraduši pie Eiropas tautu vārdiem un uzvārdiem. Tie sevišķas grūtības nesagādā ne izrunā, ne rakstībā. Turklāt mums ir krietns instrukciju klāsts ar īpašvārdu pareizrakstības un pareizrunas norādījumiem, kuros vienmēr var ieskatīties. Citādi tas ir ar austrumu zemju personvārdiem un ģeogrāfiskajiem nosaukumiem. Instrukciju nav, vārdi ir sveši un nesa-protami.

V ā r d a s a s t ā v d a ļ a s

Ikviens būs pamanījis, ka arābu īpašvārdi dažbrīd ir ļoti gari. Tas tāpēc, ka bieži vien kāda cilvēka vārdā izklāstīti viņa raduraksti.

N. Jušmanovs¹ arābu personvārdus dala četrās sastāvdaļās:

- 1) galvenais jeb pamata vārds,
- 2) radniecības uzrādījums (tēvvārds, dēla vārds),

¹ Sk. H. B. Юшманов, Грамматика арабского литературного языка. Л., 1928, 126. lpp.

3) uzvārdam līdzīgs vārds,

4) iesauka (cildinoša, zobgalīga vai nicinoša).

Piemēram, *Samsu(d)dins abu Abdullahs Muhammeds² ibn Ahmeds Az-Zehebi*. Tas nozīmē: Muhammeds ir Abdullaha tēvs (*abu Abdullah*) un Ahmeda dēls (*ibn Ahmed*) ar uzvārdu Zeltitais (*Az-Zehebi*) un goda iesauku Ticības Saule (*Šamsuddin*).

Tā ir shēma, kurai iespējami dažādi varianti. Saliktenis var izplesties garš jo garš — noteiktu robežu tam nav, bet, lai ikdienā vārds būtu parocīgāk lietojams, tas var saraukties gluži īss — līdz vienam vai diviem vārdiem.

Saliktajos vārdos visbiežāk sastopami tādi vārdi kā *ibn* (dēls), *abu* (tēvs), retāk — *bint* (meita), *umm* (māte).

Tautas, kas runā arābu valodu, *ibn* liek pirms tēva vārda. Piemēram, *Ahmeds ibn Abdullahs* nozīmē Ahmeds Abdullaha dēls.

Tēvs savā vārdā var uzrādīt, kādi viņam ir dēli. Tādus gadījumos pirms dēla vārda liek *abu*. Piemēram, *abu Omars, abu Hanifa*, t. i., Omara tēvs, Hanifas tēvs. Tēvam ir sevišķs gods saukties dēla vārdā.

Ar meitām un mātēm ir citādi. Lai gan austrumu zemju dzejnieki tās apdziedājuši krāšņā mīlas lirikā, taču korāna ietekmē vīrieši savos vārdos tās nedaudzina. Meitu vārdu konstrukcija šāda: pirms tēva vārda liek *bint* — *Leila bint Farida*, t. i., Leila Farida meita. Toties mātes ar dēliem var lepoties, tāpēc uzrāda savā vārdā dēla vārdu. Tādus gadījumos pirms dēla vārda

² Arābu īpašvārdu *Muhammeds* pareizāk atveidot ar dubultotu «m», taču pieļaujams arī pēc tradīcijas lietotais rakstījums bez «m» dubultojuma.

liek *umm*: *Zubeida umm Muhammedu*, *Gizide umm Madžida*. Latviski mēs teiktu: Zubeida Muhammeda māte, Gizide Madžida māte. Sieviešu vārdi tāpat var būt gari. Šeit parādīta tikai shēma.

Vēl var nākt klāt vārds, kas norāda dzimšanas vietu. Ja tā bijusi Buhāra, pievienosies *Al-Buhari*, t. i., buhārietis, ja Gandža, tad *Gandževi*, gandžietis. Piemēram, *Nizamī Gandževi*. Dažkārt pievieno arī cilts nosaukumu. Ja tā bijusi Azdas cilts, tad *Al-Azdi* (azdietis). Minētie vārdi arābu valodā ir adjektīvi, uz ko norāda garais *i* izskaņā. Adjektīvs ir arī *Nizamī*, proti: *nizam* — likums, *nizamī* — likumīgais.

Minēsim kāda X gs. arābu dzejnieka vārdu: *Al-Vava Ad-Dimaški Abulfaradžs Muhammeds ibn Ahmeds Al-Hasanī*. Viņa daiļradi pētījis izcilais krievu arābists akadēmiķis I. Kračkovskis. Par pašu dzejnieku zināms, ka viņš dzīvojis Damaskā un bijis augļu tirgū iekšsaucejs. No tā cēlies vārds Ad-Dimaški; Al-Vava ir iesauka, kas, pēc Kračkovska domām, nozīmē «šakālis»; paša dzejnieka vārds ir Muhammeds; viņam ir bijis dēls Faradžs, tāpēc Faradža tēvs; pats viņš bijis Ahmeda Al-Hasanī dēls.

Akadēmiķis Kračkovskis savos rakstos saīsinātā veidā viņu dēvē par Damaskas Al-Vavu vai arī par Al-Vavu Abulfaradžu jeb Al-Vavu Faradža tēvu.

Vēl piemērs. Omeijādu laikmetā (VIII—IX gs.) dzīvojis literāts *Al-Laijs ibn Rafi ibn Nasrs ibn Saijars*. Protams, Al-Laijsam nebija treju tēvu. Tēvs viņam viens — Rafi, pats Al-Laijs bijis Omeijādu valstsvīra Nasra ibn Saijara mazdēls. Laijsam pilnībā pievienots vectēva vārds.

Bez speciāliem pētījumiem īsti droši nevar zināt, vai

patiesi tādi tēvi un dēli bijuši, kādi uzrādīti dažos vēsturisku personu vārdos. Gadās arī, ka šie tēvi un dēli ir vai nu vecāku doti vārdi, vai iesauka.

Vācu XIX gs. onomatologs (personvārdu speciālists) Rūdolfs Kleinpauls pētījis daudzu tautu vārdus un izsakās, ka tie viegli saprotami. Taču, pievērsoties arābu īpašvārdiem, viņš mazliet pārspilētā stilā raksta, ka te sākoties «Tūkstoš un vienas nakts» teiksma. Proti:

«Es vispirms sastopu dažādus Abdallahus vai Abdelkaderus, kas nozīmē «dieva kalps»; tiem pievienojas bezgalīgi abu jeb tēvi un tikpat daudz ibn jeb dēlu. Tēvi un dēli kā Turgeņeva romānā. Bet vai jūs domājat, ka Hammedam un Ali patiesi tik daudz dēlu bijis? Ak, cik daudz tur divainu tēvu: Miera tēvs, Prieka tēvs, Uzvaras tēvs, Mušas tēvs, Suņa tēvs un Blusas tēvs .»³

Tomēr tā gluži nav, ka arābiem būtu gari vārdi vien. Daudz ir pavisam īsu, kas visvairāk biedrojas vai nu ar *ibn*, vai *abu*. Minēsim dažus:

Ibn Kuzmans — XI gs. arābu dzejnieks, *Ibn Kuteiba* — IX gs. rakstnieks un zinātnieks, *Ibn Fadlans* — X gs. slavens arābu ceļotājs, kuram gan ir arī vārds Ahmeds, taču tas netiek minēts. Tāpat *Ibn Halduns* — izcils viduslaiku vēsturnieks.

Abu Bekrs — kalifs, dzīvojis VII gs., Muhammeda līdzgaitnieks un sievastēvs. *Abu Tammams* — IX gs. arābu dzejnieks. *Abu Muslims* — VIII gs. karavadonis, kas vadījis sacelšanos pret Omeijādiem. *Abu Nuvass* — VIII gs. arābu dzejnieks. Abu Nuvass ir iesauka, kas

³ R. Kleinpaul, Menschen- und Völkernamen. Leipzig, 1885, 33. lpp.

nozīmē «Sprogu tēvs», jeb «Sprogainais». Un beidzot — *Abulhauļi*, Šausmu tēvs, kā arābi dēvē sfinksu.

Ja *ibn* un *abu* ir personas vārda sākuma, tad tos raksta ar lielo burtu.

Substantīvs *zu* īpašvārdos

Īpašvārdos sastopam arī substantīvu *zu*. Piemēram, Maķedonijas Aleksandra pagodinošā iesauka, ko viņam devuši arābi, ir *Zulkarnains*, t. i., Ragainais. V. Jana romāna «Batijs» tulkojumā vārds rakstīts šādi: Zuls Karnains⁴. Tas nav pareizi. Iespējamie varianti: *Zu Al-Karnains*, ja pēc *zu* ietur pauzi, bet, ja izrunā vienā balss intonācijā, tad *Zulkarnains* (Zu-l-Karnains), t. i., artikuls *al* iepriekšējā patskaņa *u* ietekmē zaudējis savu *a*. Artikuls *al* pieder pie vārda Karnains un nevis pie *zu*. Tas pats ir ar līdzīgu vārdu citā grāmatā («Arābu proza». LVI, 1961), kur redzam to Zu-an-Nuna veidā. Pareizi būs *Zunnuns*. Piemēram, uzbeku rakstniece *Saīda Zunnunova*.

Substantīvs *zu* tulkojumā nozīmē «īpašnieks». Ar *zu* arābiski var veidot dažādas vārdkopas, piemēram, *Zulmalī* — bagātības īpašnieks, t. i., bagātnieks.

Arābu īpašvārdi ir vienmēr noteikti

Personvārdi un ģeogrāfiskie nosaukumi var būt ar noteikto artikulu *al* vai bez tā. N. Jušmanovs⁵ norāda,

⁴ Sk. V. Jans, Batijs. LVI, 1962, 67. lpp.

⁵ Н. Юшманов, Грамматика арабского литературного языка. Л., 1928, 106. lpp.

ka arābu īpašvārdi ir noteikti paši par sevi, pēc savas nozīmes. Ir vārdi, kas biedrojas ar *al*, un vārdi bez *al*. Dažreiz viens un tas pats vārds var būt dažādos variantos. Piemēram, *Al-Hasans* vai *Hasans*. Daudzu pilsetu nosaukumi ir ar artikulu: *Al-Mahalla*, *Al-Kubra*, *Ar-Rijāda* u. c. Medīnu arābi paši raksta ar noteikto artikulu: *Al-Madīnatu*. Turpretī nosaukumus *Kerbela*, *Bagdāde*, *Meka* sastopam bez artikula, toties ar dzekšiem apzīmējumiem. Visos gadījumos būtība ir viena un tā pati.

Kā rakstīt artikulu *al*?

Vai artikulu rakstīt kopā ar vārdu vai šķirti? Kā zināms, arābu valodā artikulu ar vārdu, uz kuru tas attiecas, raksta vienmēr kopā. Transkripcijā, kuru šobrīd lieto Padomju Savienībā un ko iesaka arī ārzemju arābi, artikulu *al* pie vārda pievieno ar defisi, tādējādi parādot artikula un vārda tuvo saistību. Vai artikuls jātranskribē ar lielo vai mazo burtu? Iespējami abi varianti. Taču vienā grāmatā vai vienā rakstā attiecībā uz īpašvārdiem gan būtu jāievēro kāds viens princips.

Pavērosim, kas notiek praksē, un ieskatīsimies rokasgrāmatā «Tuvo un Vidējo Austrumu zemes» («Liesma», 1965). Redzams, ka redaktoriem un tulkotājiem nav bijis skaidrs, kā rakstīt artikulu. Grāmatā ir lappuses (31., 35., 49. un citas), kur artikuls *al* rakstīts šķirti no vārda un bez defises. Ir arī gadījumi, kad artikuls rakstīts kopā ar vārdu, izmetot vienu dubultojuma līdzskani, kas radies artikula *al* līdzskaņa asimilācijas rezultātā. Tā darīts, piemēram, plakankalnes Etihas (10. lpp.) nosaukumā. Pareizi jābūt *Et-Tiha*. Protams,

ir arī artikula *al* un attiecīgā vārda savienojumi, kā Elfirdana, Almasafi, Almuharaka, Albatina, pret kuriem no fonētikas viedokļa iebildumu nevar būt. Bet, lūk, Omānas un Maskatas apgabalu nosaukumi rakstīti šādi: Alhudžar-aš-Šarki, Alhudžar-al-Garbi (175. lpp.). Aš-Šarki un al-Garbi pievienot pie vārda Alhudžara ar defisi nav pamata. Tie ir debess pušu nosaukumi, kas jāraksta šķirti. Vislabāk tos tulkot, lai vārds iznāktu īsāks un vieglāk uztverams. Ņemsim pilnīgā arābu-krievu vārdnīcu. *Šark* nozīmē «austrumi», *garb* — «rietumi». Tātad Austrumu vai Rietumu Alhudžara (jeb Al-Hudžara).

Kad asimilējas artikula *al* līdzskanis?

Tātad kad jāraksta *al* un kad *ad*, *an*, *ar*, *as*, *aš*, *at*, *az*? Arābu literārajā valodā artikula *al* līdzskanis asimilējas, ja vārds, uz kuru artikuls attiecas, sākas ar *d*, *n*, *r*, *s*, *š*, *t*, *z* (t. i., *al* pārvēršas par *ad*, *an*, *ar*, *as*, *aš*, *at*, *az*). Minētie līdzskaņi ir tā sauktie saules burti. Citu līdzskaņu (mēness burtu) priekšā *al* līdzskanis vēl asimilējas dažos dialektos. Artikulam *al* ir vairāki fonētiskie varianti: *il*, *el*, *ul*, taču nozīme viena un tā pati.

Burtus, pirms kuriem *al* līdzskanis asimilējas, der iegaumēt, lai nerakstītu juku jukām. Piemēram, rakstā «Kuveita un nafta» («Cīņa», 1965., 17. I.) rakstīts divējādi — *al Sabahs* un *as Sabahs*. Abos gadījumos *al* līdzskanis ir asimilējies un *al* pārvērties par *as*. Vai arī «Tūkstoš un vienas nakts» personāžs abasīdu kalifs Haruns Ar-Rašīds (IX gs.), kuru tik bieži gan presē, gan grāmatās redzam kļūdaini uzrakstītu ar *al*.

ir pseidonīms un tulkojumā nozīmē «Krastmalas meita». Daudziem rakstniekiem ir divi vārdi vien: *Mahmuds Teimurs, Muhammeds Sidki*.

K a d d e f i s e n a v v a j a d z ī g a ?

Iso vārdu rakstībā nav nekā sarežģīta. Citādi tas ir ar garajiem, kurus bieži vien mēdz izraibināt ar defisēm. Defise arābu īpašvārdos nepieciešama, tikai jāzina gan, kur to likt un kur nelikt. Lūk, izraksts no latviski tulkotā L. Solovjova romāna «Stāsts par Hodžu Nasredinu» (LVI, 1960): «Šo notikumu mums pavēstīja Abu-Omars-Ahmeds-ibn-Muhameds pēc Muhameda-ibn-Ali-ibn-Rifa stāsta .» Te vienā laidā saliktas defises, lai gan neviena nav vajadzīga. To nav arī Ibn Hazma grāmatā «Miļotās kaklarota», no kuras L. Solovjovs ņēmis citātu. Šo Ibn Hazma grāmatu krieviski tulkojis respektējams arābu valodas pratējs M. Saljē; viņš defisi lietojis vienīgi gadījumos, kad artikuls *al* jāpievieno pie vārda.

K a d j ā r a k s t a d e f i s e ?

Ar defisi latviski jāraksta tie arābu īpašvārdi, kuru komponenti ir *abu*, *al* un vārdi, kas sākas ar saules burtiem.

Iepriekš šai rakstā jau minēti divi vārdi ar komponentiem *abu* un *al*. Tie ir *Abulfaradžs* (Abu-l-Faradžs) un *Abulhauri* (Abu-l-Hauri). Izrunājot vārdus ar pauzi, būs *Abu Al-Faradžs*, *Abu Al-Hauri*. Taču tāda trans-

kripcija iederas vienīgi mātību grāmatā. Praksē vārdu izrunā vienā balss intonācijā, un tad pazūd viens patskanis. Šinī gadījumā artikuls *al* zaudē savu patskani *a*, paliek vienīgi līdzskanis *l*. Neskarts palicis *abu*. Abas minētās vārdkopas var sarakstīt kopā, jo šeit visas skaņas iekļaujas latviešu valodas fonētiskajā sistēmā.

Taču, kā jau redzējām, artikula līdzskanis *l* arī pakļauts pārvērtībām, kad aiz tā seko vārds, kas sākas ar saules burtu. Nu rodas vārdkopas ar garajiem līdzskaņiem jeb dubultniekiem, kas vairs neiekļaujas latviešu valodas fonētiskajā sistēmā. Lūk, šo vārdkopu grafiskais atveidojums: *Abu ad* (<*al*) *Dauds*, *Abu as* (<*al*) *Sabahs*, *Abu aš* (<*al*) *Šams*, *Abu at* (<*al*) *Tufeils*, *Abu az* (<*al*) *Zahirs*. Izrunas un arī ieteicamā pareizraksta atveidojums: *Abu-d-Dauds*, *Abu-s-Sabahs*, *Abu-š-Šams*, *Abu-t-Tufeils*, *Abu-z-Zahirs*. Vēl var būt vārdkopas, kur ietilpst vārds *Rahmans*. To var rakstīt divējādi: *Abu-r-Rahmans* vai arī *Aburrahmans*. Tāpat arī *Nuhs*: *Abu-n-Nuhs* vai arī *Abunnuhs*, jo latviešu valodas fonētiskajā sistēmā ir garais *r* un *n*. Taču tīkamāk acij un vieglāk mēlei, ja raksta ar defisi.

Daiļliteratūrā līdzīgas vārdkopas var tulkot šādi: Dauda tēvs, Sabaha tēvs, Rahmana tēvs utt.

Personvārdi ar *abd* un *din*

Liela daļa arābu personvārdu sākas ar *abd* (kalps), pēc kura seko visdažādākie allaha epitēti: gan «žēlsirdīgais», gan «cēlais», gan «taisnīgais». Cita vārdu grupa beidzas ar *din* (ticība). Pirms vārda «ticība» (*din*) stāv epitēti «saule», «zobens», «lauva» un citi.

Proti: *Abdarrahmans* (*Abd* — kalps, *ar* (<*al*), *rahman* — žēlsirdīgais) — Žēlsirdīgā kalps, *Abdalmesih*s (*Abd* — kalps, *al*, *mesih* — *mesija*) — Mesijas kalps, *Nasre(d) dins* (*Nasr* — palīgs, *ed* (<*el*), *din* — ticība) — Ticības palīgs, *Nizametdins* (*Nizam* — likums, *et* (<*el*), *din* — ticība) — Ticības likums. Vārdi rakstāmi kopā, jo tie ir tādi paši salikteni, kā, piemēram, Sniegbaltīte, Saulcerīte, Lāčplēsis, Svjatoslavs, Vladlens utt. Dažos tulkojumos vērojam (sk. jau citēto grāmatu «Arābu proza»), ka vārda sastāvdaļas rakstītas šķirti un pirmajam komponentam *abd*, *nasr*, *nizam* utt. pievienota latviešu valodas nominatīva galotne «s». Proti: Abds Ar-Rahmans, Nasrs Ed-Dins. Tā skaldīt neder, personvārds rakstāms vienā vārdā ar latvisko galotni beigās.

Komponenti *umm*, *džebel*, *dahr* u. tml. ģeogrāfiskajos nosaukumos

Minēsim piemērus no rokasgrāmatas «Tuvo un Vidējo Austrumu zemes», kur starp daudzajiem ģeogrāfiskajiem nosaukumiem ir tādi, kas sākas ar *umm* (māte). Latviskajā tulkojumā tie atveidoti šādi: Umšanas sala (114. lpp.), Umsāida (156. lpp.). Šajos nosaukumos izmests otrais *m*. Tas nav pareizi. Ieteicam *umm* rakstīt šķirti: *Umm Nasanas sala*, *Umm Saīda*. Vēl arābu ģeogrāfiskajos nosaukumos ir komponenti *džebel* (kalns), *dahr* (tuksnesis), *nahr* (upe), *šatt* (liela upe) un daudzi citi. Skatoties pēc konteksta, tie jāraksta vai nu šķirti, ja atstāj arābu vārdu, vai arī jātulko latviski. Arābu cilmes personvārdi izplatīti arī starp padomju

zemes Kaukāza un austrumu tautām: kazahiem, kirgīziem, turkmēņiem, uzbekiem, tatāriem, tadžikiem, azerbaidžāņiem, t. i., starp visiem tiem, kuri pēc arābu iekarojumiem VII—VIII gs. un vēlāk pievērsti islamam.

Laika ritējumā nearābu tautas aizgūtos īpašvārdus nav neko daudz pārveidojušas, kas izskaidrojams ar to, ka islamam pievērstās tautas lietoja arābu alfabētu un arī pati arābu valoda atsevišķos laika posmos ir bijusi plaši izplatīta.

Tāpat arābu personvārdi plaši izplatīti Irānā, Indijā, Turcijā un Indonēzijā.

Šai rakstā skarta tikai daļa jautājumu un problēmu, kā transkribēt arābu literārās valodas īpašvārdus. Lieļākoties apskatīti tie vārdi, ar kuriem nācies sadurties tulkojumos. Neiztirzāti palikuši arābu dialektu īpašvārdi, kā arī tas savdabīgais, ko vērojam Padomju Savienības tautu, Turcijas, Irānas, Indijas un citu zemju arābu cilmes īpašvārdos.

FREIMANE

ĢENITIVS VAI CITS LOCIJUMS?

Aplūkosim dažus vienpersonas verbu, kuri saskaņā ar mūsdienu latviešu literārās valodas normu lietojami ar ģenitīvu, proti, verbu *gribēties*, *pietikt*, *trūkt*, *vajadzēt*.¹ Valodas praksē pie verbiem *gribēties* un *vajadzēt* ģenitīva vietā sastopam arī akuzatīvu, pie verbiem *pie-*

¹ Sk. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I, Fonētika un morfoloģija. LPSR ZA izd. Rīgā 1959, 456. §. 395. lpp.